

„Az emberi teljesítmény minősége a döntő”

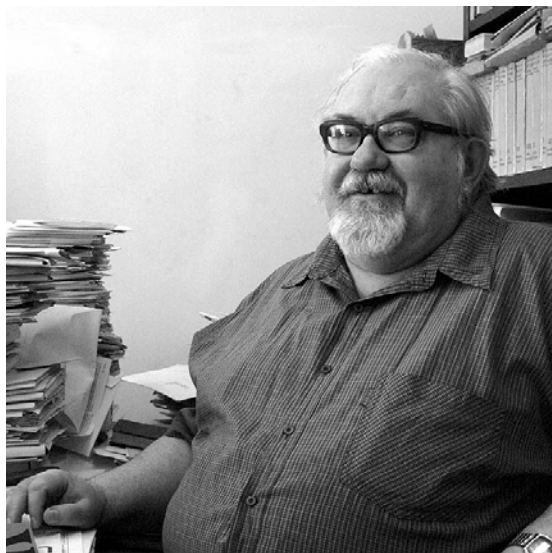
BESZÉLGETÉS LENGYEL ANDRÁS GONDOLKODÁS-TÖRTÉNÉSSEL

A magyar gondolkodástörténet fontos munkáiként tartják ma már számon a Békéscsabáról elszármazott szegedi irodalomtörténész, Lengyel András tanulmányköteteit. A rendkívül alapos és széles körű szellemi felkészültséggel felvértezett kutató, a Móra Ferenc Múzeum tudományos főmunkatársa találóbbnak tartja a gondolkodás-történész megjelölést, hiszen az irodalomból is elsősorban az emberi gondolkodásformák változásai, a kultúra társadalmi szerkezete, a filozófiai, lélektani, szociológiai és történelmi kapcsolódások izgatják. Azt igyekszik megmutatni, hogy a vizsgálata tárgyául választott alkotók miképpen élték át, értették meg és fejezték ki saját korukat. A Játék és valóság közt címmel megjelenő Kosztolányi-tanulmánykötete vagy a Móráról, József Attiláról közreadott könyvei bizonyos pontokon a hiányzó alap kutatásokat is helyettesítik. A szegedi sajtó történetének hőskorát is legpontosabban az ő kutatásai alapján ismerhetjük meg. Önmagában is sokat elárul, hogy Ilia Mihályt tekinti meghatározó szellemi atyamesterének, bár hivatalosan sohasem volt a jeles tanáregyéniség tanítványa. Lengyel András termékeny szerző, több év kutatásait összegezve ebben az évben – amikor 55. születésnapját is ünnepelte – három kötete is napvilágot látott. A „másik” Móra a szabadkőműves író kevésbé ismert oldalát mutatja be, a „...gondja kél a gondolatban” című tanulmánykötet az értekező József Attiláról szól, a harmadik pedig egy Tömörkény-összeállítás, amely a Nap Kiadó In memoriam sorozatában jelent meg. Fekete házbeli dolgozószobájában pályájáról, a gondolkodástörténeti megközelítés jogosságáról, a szegedi sajtó helyzetéről is beszélgettünk.

– *Mint sokan Szeged értelmiségi elitjéből, Ön is Békés megyéből származik. A szűkebb környezet, a család, az iskola, Békéscsaba hogyan járult hozzá pályaválasztásához?*

– Valóban Békéscsabán születtem, és életem első tizenkilenc éve egyértelműen a városhoz kötődik. Maga a család ennél bonyolultabb képlet, hiszen édesapám Szófiában született, mert apai nagyapám, aki Nagyváradon élt, 1919 után olyan

élethelyzetbe került, hogy ki kellett vándorolnia az akkor már Romániához tartozó Nagyváradról. A családnak sorsa Bulgáriába vitt, apám hét-nyolc éves koráig ott is élt. A család később újabb kanyarokkal visszakerült Magyarországra. Ez a Békés megyeiség tehát kicsit véletlenszerű, bár édesanyám igazi békési volt. Békéscsaba rám való hatása is összetett. Magam is foglalkozván életutak rekonstrukciójával, tudom, hogy nagyon sok apróság tud motiválni egy emberi életet. A családom apai ágon érdekes família volt. Lehet, hogy ma ez nagyon korszerűtlen, de az utóbbi időben kifejezetten hangsúlyozni szoktam protestálásként: nekem már a nagyapám is régi szociáldemokrata, ha tetszik szocialista volt. Ez azért érdekes, mert először spontán módon, majd egyre tudatosabban magam is egy plebejus vonzalom, indulat képviselője voltam és vagyok, s ez sok mindent meghatároz. Természetesen ennek a helyzetnek önmagában hátulütői is lehetnek volna. Hogy ebből valamit a magam számára föl tudtam építeni, abban véletlenszerű elemekként olyan dolgok is közrejátszottak, hogy annak idején a csabai Rózsa Ferenc Gimnáziumban, ahová – még a régi épületbe – jártam, négy történelemtanárom is volt. Minden évben más-más, közülük három egészen kivételesen nagy formátumú tanáregyéniesség. Nagyrészt Szeberényi Lajosnak, az akkor már idős, fáradt, rezignált tanáromnak köszönhettem az elméleti indíttatású dolgaimat. Ő azért is érdekes, mert azonos nevű egyik fölmenője – akinek egy időben Szegeden is volt állomáshelye – Petőfi barátja, majd ellenfele volt. Lajos bácsi hallatlan világossággal tudott megmagyarázni olyan dolgokat, amelyek abban az életkorban meglehetősen komplikáltak, számomra viszont megvilágosító erejűek voltak. Könyveket is ajánlott, ezzel is jelentősen hatott rám. A következő évben tanárom, a már szintén idős Szakhmáry Gyula bácsi nem úgynevezett tudós tanár volt, hanem egy nagyon mély moralitású pedagógus, akinek a valóságérzésem és történelemlátásom legjelentősebb komponensét köszönhettem. Az a tulajdonságom – amit később már tudatosan is próbáltam magamban ápolni –, hogy a különböző lufikat szeretem kipukkasztani, és a valóságra koncentrálok, nagymértékben tőle származott. A harmadik megemlíthető tanárom Virágh Ferenc, akiről rossz szóval ma azt mondanánk: kiváló helytörténész volt, valójában sokkal többről volt szó. Egy olyan történelemszakkört vezetett, ahol én már akkor megtanultam például a kutatástechnikát, a cédulázást – egy csomó olyasmit, amit nemzedéktársaim nagy része csak az egyetemen vagy még később tanult meg. Lehetne azon meditálni, hogy ezekben az összekapcsolódásokban mennyi a véletlen és mennyi az az intuitív mozzanat, hogy az ember rátalál azokra a forrásokra, amelyekre szüksége van. Mindenesetre úgy érzem, számomra szerencsésen összejöttek ezek a dolgok. Békéscsabán az összes létező negatívum ellenére mindig is volt valamiféle dinamizáló mozzanat a város légkörében, ami számomra ösztönző volt. Ha már régi tanárokról beszélek, meg kell említenem azt a Bajnok Zoltánt is, akit Simai Miska emleget valamelyik versének ajánlásában. Osztályfőnökünként matematikát tanított, kitűnő tanár volt, és az a pedagógiai gyakorlat, amit ő képviselt, szintén pozitív ösztönzést jelentett. Kutatóként is megerősíthetem: létezik egy nagyobb régió itt, amelynek Szeged a központja, de a vonzáskörzete Békés megye is, ahonnan diákként, majd végzett szakemberként is sokan ide jönnek, és itt is maradnak. Ez egy szociológiai realitás. Ennek a régióknak a művelődési szerkezete, intézményrendszere olyan, hogy értelemszerűen van egy erős vonzása Szegednek, ami nem személyi vonzás, hanem mélyebb, strukturálisabb vonzalom.

– Békéscsaba után 1969-ben a Szegedi Tanárképző Főiskola magyar-történelem szakán folytatta tanulmányait. Miért épp oda jelentkezett?

– Eredendően a történelem iránt érdeklődtem, a történelemben viszont nem annyira háborúk, királyok izgattak soha, hanem a történelmileg létező ember gondolkodása. Ezt azóta sem adtam föl, bár kanyarai és módosulásai voltak a pályámnak. Alapvetően az emberek gondolkodása érdekel ma is. A főiskola azért jött a képbe, mert akkor történelem–latin szak volt az egyetemen, és az én latintudásom nem tette lehetővé, hogy oda jelentkezsek. Utólag derült ki, hogy ez sok szempontból az előnyömmre vált. Több oknál fogva. Egyrészt, mert a főiskola történelem tanszékét akkor Nagy István – azóta atyai barátom – vezette. Kitűnő tanár volt, aki nem is annyira az előadásain, mint inkább a tanszéki szobájában velem folytatott nagy beszélgetések során hallatlan inspiratív tudott lenni. Egy olyan mozzanatot erősített fel bennünk, amire szükségünk volt: meg kell beszélni a dolgokat, nem befogadni kell, hanem dialógust folytatni, mert abból jöhet ki valami. Szerencsés mozzanat volt az is, hogy a főiskola történetében akkor jó generációk sűrűsödtek össze néhány évjáratban. A nálam két évvel idősebbek között Sipos Józsefet említhetném, aki most a szegedi egyetem történész docense, amellet a budapesti Nagy Imre-ház kutatási igazgatója. Ő nemcsak kollégám, hanem barátom ma is. A nálam egy-két évvel fiatalabbak közül Romsics Ignácot kell megemlítenem, akiről különösebben nem kell semmit sem mondanom, hiszen azóta akadémikus lett, és a legismertebb magyar történészek egyike. Mindkettőjükre jellemző, hogy Nagy István-tanítványok. A történelem tanszék körül akkoriban kialakult légkör előnyös és inspiratív volt, ami sok egyéni fejlődést lehetővé tett. Meg kell említenem: nem egyedül a történelem tanszék volt a főiskolai létem kizárólagos tere. Bár nyelvész sohasem akartam lenni, de a főiskola nyelvészeti tanszéke akkoriban nagyon erős volt. Török Gábor a József Attila-kutatás történetének is egyik fontos szereplője, és olyan művei, mint a József Attila költői nyelvéről írott munkája, a Líra: logika épp akkoriban, 1969-ben jelent meg. Ő is olyan tanár volt, akire érdemes volt figyelni. Békési Imre olyan nyelvészetet tanított, amire én, a nyelvészet iránt nem érdeklődő is tudtam figyelni. Mucsi Józsefnét, a legendás nyelvész oktatót is megemlíteném, akit a hallgatók csak Mucsi mamának neveztek, mert szinte anyaszerepben működött. Azt hiszem, jótékony szerepe volt a Szegedre szocializációnkban is. Az irodalom tanszék meglehetősen hullámzó színvonalú oktatókkal működött, ugyanakkor ott tanított Keszthelyi György, akit ma már alig hiszem, hogy ismernek, holott hatalmas olvasottsággal, világirodalmi tájékozottsággal és nagy pedagógiai érzéssel a legkitűnőbb magyartanárok egyike volt. Meg kell említenem Lőrinczy Hubát, aki akkor fiatal tanársegédként nagy ambícióval, fölkészültséggel kezdte felsőoktatási pályáját. Ma a szombathelyi főiskola professzora, neves Márai-kutató. Életkora miatt is közelebb állt hozzánk, és máig jó személyes kapcsolatban vagyunk. A tanszék provinciális színvonaltalanságában üdítő volt az a szakmai fölkészültség és elkötelezettség, ami őt jellemezte. A főiskola akkori légköre egészében megerősítette a történelmi múlt iránti érdeklődésemet, másrészt az irodalom irányába is fölerősítette.

– *Mikor kezdett publikálni?*

– Viszonylag korán önálló sodó alkat voltam. Első tanulmányomat, amit első év végén írtam, az utcáról küldtem be, és 1971-ben a debreceni Alföldben jelent meg. Akkoriban írtam meg azt a dolgozatomat is, amelyet később az Irodalomtörténet című folyóirat közölt, és amelyet szakdolgozatként is elfogadtak. A mostani viszonyokkal összehasonlítva korjellemző mozzanat: a honorárium magasabb volt, mint az első fizetésem.

– *Miről szólt ez a tanulmány?*

– Révai József, az ötvenes évek kulturális diktátoraként számon tartott politikus fiatalkori, úgynevezett etikus nézeteinek Lukács Györggyel való viszonyáról. Ma már ezt az írást sok szempontból naivnak tartom, ugyanakkor olyan eredményei is vannak, amiket azóta sem haladtak meg. Az érdeklődésem egyik irányát már jelezte ez az írás. Amiatt is említtem ezeket a fiatalkori dolgozataimat, mert 1971-ben kapcsolatba kerültem az akkori Tiszatájjal, pontosabban személy szerint Ilia Mihállyal. Ez a kapcsolat – túl azon, hogy megjelentek kisebb írásaim, kritikáim a lapban – messzemenő következményekkel járt, hiszen mondhatom azt, hogy egy immár sok évtizedes barátság kezdődött el ekkor. Ilia Mihály a nagy tanárok egyike a magyar művelődés történetében. Az, hogy kapcsolatba kerülhettem és beszélgethettem vele, egy olyan tanulási folyamatot indított be, amit mint minden jó tanár, ő is úgy tudott irányítani, hogy igazából nem is a tanulási folyamatra esett a hangsúly. Úgy éreztem, csak beszélgetünk, valójában ha megemlített egy könyvet, egy cikket, ha felhívta valamire a figyelmet, kérdezett valamit, az önmagában is inspiratív, bizonyos irányba elindító lett. Ettől kezdődően pályám alakulása szorosan összefüggött az övével, nehezen lehetne az életutamból kimetszeni az ő nevét és szerepét. Később a ki-sebbségi magyar irodalomra, ennek a létmódnak a jelentőségére is ő irányította a figyelmem.

– *Ilia tanár úr révén kikkel került kapcsolatba?*

– Sok mindenkivel megismerkedhettem az ő társaságában. Ezek a személyes kapcsolatok számomra ösztönzőek voltak. Ilia főszerkesztőként és később, 1975 után is a magyar szellemi élet ütőerén tartotta a kezét, és gyakorlatilag mindenkit ismert. Azt is érzékelte, hogy környezetének tagjai, köztük én is, kire lennének igazán fogékony. Ki az, aki számomra valami többletet tudna adni. Amikor jöttek hozzá íróbarátai, e szerint teremtett kapcsolatot különböző emberekkel. Kapcsolatteremtő gesztusa révén néhány név különösen fontos számomra. Így kerültem kapcsolatba Bretter Györggyel, aki betegsége előtti utolsó időszakban Szegeden járt, és a Hágiban hallatlan inspiratív beszélgetést folytathattam vele; jó személyes kapcsolatba kerültem Gáll Ernő filozófussal, szociológussal, a Korunk nagy főszerkesztőjével, az erdélyi magyar szellemi élet kulcsfigurájával. Említhetném az ugyancsak erdélyi Méliusz Józsefet is. Emlékezetes maradt számomra, hogy Tánczos Gábor, az '56-os Petőfi Kör titkára halála előtti időszakban itt volt Szegeden, és a vele kis társaságban folytatott beszélgetés nemcsak informatív volt, hanem egy olyan világ megismerésére nyitott lehetőséget, ami az akkori hivatalos nyilvánosságban elképzelhetetlen lett volna. Jó néhány hasonló kapcsolatot köszönhettem Ilia Mihálynak. Jellemző, hogy még olyan barátom is, mint Füzi László, aki ma a Forrás főszerkesztője, de akkoriban Ilia hallgatója volt, annak idején Miska javaslatára keresett meg az egyetemi könyvtárban, hogy eszmét cseréljünk. S Ilia Mihály hozott össze engem Vekerdi Lászlóval, aki ma, nyolcvan fölött is egyike legjelentősebb kortársainknak.

– *Diploma után, 1973 őszén a JATE Központi Könyvtára kéziratátárosaként kezdte a pályáját. Miért ott?*

– A fix az volt, hogy a gondolkodó ember érdekel. Ebben az irodalom, mint egy tudatforma vizsgálatának lehetősége ugyanúgy foglalkoztatott – ez az érdeklődés Ilia Mihállyal való jó kapcsolat révén még erősödött is –, mint a hagyományos eszmetörténeti, gondol-

kodástörténeti megközelítések. Nyilvánvaló volt ennek a régióknak az intézményi szerkezetéből következően, hogy a terveim megvalósításához el kell jönnöm Békéscsabáról. Kitűnő könyvtár működött ott is, de állományánál fogva nem vetekedhetett a Somogyival vagy az egyetemi könyvtárral. Az álláslehetőségek is arra ösztönöztek, hogy Szegeden maradjak. A véletlen is szerepet játszott abban, hogy épp az egyetem könyvtárában kezdtem dolgozni. Az intézmény igazgatója, Havasi Zoltán – aki egy ideig a Tiszatáj főszerkesztője is volt – a lap révén ismert engem. Amikor tájékoztam az álláslehetőségekről, Zoltán utolsó igazgatói döntéseként idevett. Ugyanazon a napon, amikor 1973. szeptember 1-jén az egyetemi könyvtár munkatársa lettem, ő az Országos Széchényi Könyvtár főigazgató-helyetteseként dolgozott tovább. Az egyetemi könyvtárban sok lehetőség megnyílt előttem. Részben bizonyos kollégák révén, és elsőrendűen az állomány révén. A könyvtár anyaga pont olyan volt, ami engem a legjobban érdekelt. Korábban egyik igazgatója az idősebb Bibó István volt, aki miniszteriális kapcsolatai révén el tudta intézni, hogy a könyvtár megkapja az ügyészségi köteles példányokat. Ezek kézirat ritkaságú nyomtatott példányok, olyan adatokat tartalmaznak – az ügyészek inkrimináló megjegyzéseitől kezdve az átvételi keletbélyegzőkig –, amelyek egy filológusnak csemegét jelentenek. Mindentől eltekintve is hallatlanul jó két világháború közötti anyaga van a könyvtárnak, amibe én beleszabadultam. A folyóirat-gyűjteményi osztályon hosszú ideig együtt dolgoztunk Mader Bélával, aki ma a könyvtár főigazgatója. Kollégám volt Berta Árpád nyelvész, aki most az altajisztika tanszék vezetője, Hoffmann Zsuzsa ókortörténész, Bakonyi Géza italianista, a könyvtár mai főigazgató-helyettese, Csernus Sándor, a Párizsi Magyar Intézet vezetője, vagy Székely Magdi, a Fekete Sas Könyvkiadó szerkesztője, aki korábban a Magvetőnél első kötetem szerkesztője is volt. Dani Tivadart ma sajnos nem nagyon ismerik, pedig Kierkegaard első olyan fordítója, aki nem németből, hanem eredetiből dolgozott.

– *Visszatekintve jó alapozásnak bizonyult a könyvtárban eltöltött időszak?*

– A történeti múlt kutatója fiatalon lehet zseniálisan okos, de az empirikus anyag megismerését, főlhalmozását nem lehet megspórolni. Bele kell investálni. Atyai jó barátom, Hencz Aurél a politika kényszerpályáin került a könyvtárba, nagy tájékozottsága, hallatlan segítőkészsége és kapcsolatai révén sok mindent megtanultam, sok mindenkivel megismerkedtem. Egykori parasztpártiként jól ismerte a népi írók garnitúráját. Bibó Istvánnal is jó barátságban volt. A Bibó-felejtés évtizedében Aurél bácsi révén kapcsolatba tudtam kerülni Bibóval. Azzal, hogy beszélt nekem Bibóról, fölnyitotta rá a szemem. A folyóiratosztályon dolgozva már könnyű volt kézbe venni Bibó írásait. Az csak legenda, hogy nem lehetett hozzáférni az írásaihoz – nagy részükhöz hozzá lehetett volna, csak nem keresték. Az egyetemi könyvtárban sikerült megismernem az életművet, ennek köszönhetően már a múzeum munkatársaként én csináltam Magyarországon az első életpálya-kiállítást Bibóról. A fiával is megismerkedtem akkor, aki kitűnő ember, édesapja nagyon jó tulajdonságaiból sokat örökölt. Az az emberi gesztus, amellyel a világ dolgaihoz viszonyul, hasonlatos édesapjához.

– *Ezekben az években fordult az érdeklődése a szegedi sajtótörténet felé?*

– Eredetileg nem sajtótörténet-írás volt a célom, hanem a sajtó megismerése révén a kor embereinek, a kor gondolkodásának a megismerése. Emlékszem, Halász Előd profesz-

szor, aki különleges figurája a szegedi egyetem történetének, mondogatta: a műveltségét a Pester Lloydból szerezte. Ez a hajdani magyar kormány félhivatalos német nyelvű lapja volt, ami a II. világháború éveiben a legjobb német nyelvű lap volt Európában, mert a nácik tönkretették a saját sajtójukat. Keresztury Dezsőtől Boldizsár Ivánig nagyon sokan publikáltak benne. Hamar fölfedeztem, hogy a Pesti Napló vasárnapi száma például egy folyóiratnyi irodalmi anyagot tartalmazott. Olyan szerzői voltak, mint Babits, Móricz, Karinthy. Az Est lapok belső munkatársi gárdája is olyan kiváló írókból állt, mint Bálint György vagy Szabó Lőrinc. A folyóirat osztályon dolgozva az egykori lapokat megismerve egy olyan világ nyílt meg előttem, amit még a legkitűnőbb monográfiákból sem lehetett megismerni. Az élet a maga esetlegességeivel és nagy teljesítményeivel együtt, mint egy nagy napló tárult fel előttem. Az alapvető gondot az jelentette, hogy mit írok meg belőle, hiszen az egész nem lehetett, mert az anyag hallatlanul gazdag volt. Csak a válogatás jelentett nehézséget. Később, amikor a magyar sajtótörténeti összefoglalás harmadik kötetébe – ami azóta sem jelent meg – kértek, hogy írjam meg a vidéki sajtó történetét, ugyan ezért kellett hevesen tiltakoznom a fölkérés ellen. Egyszerűen mennyiségileg olyan hatalmas anyagról van szó, hogy azt egy ember nem tudja megírni. A szegedi sajtóról még csak lehet írni valamiféle rövid történetet, de olyan ember nincs a világon, aki Soprontól Nyíregyházán át Kolozsvárig és Szegedig képes lenne alapkutató szintjén áttekinteni a teljes vidéki sajtó történetét. Az egyetemi könyvtárban akkoriban működött egy olyan ügyeleti rendszer, amibe az ifjuncokat osztották be: mi rohangáltunk a raktárba az olvasók által kért kötetekért. Ez is tanulságos feladat volt. Egy másik akkoriban elhallgatott szerző műveivel való megismerkedésemet ennek köszönhettem: Hamvas Bélának sok írása így akadt a kezembe. Akkoriban szinte senki nem olvasta, én viszont hamar rájöttem, hogy jelentékeny szerző. Olyan dolgokról írt, ami engem is érdekelt. Az egyetemi könyvtári anyagba való beleszabadulás igazi hozadéka épp ez volt: az önállóságomat erősítette. Rádöbbentett arra, hogy nem kánonok és klisék szerint kell tájékozódni, hanem a saját fejem után kell elindulnom. A szövegekhez visszatérve magamnak kell eldöntenem, ki az igazán fontos szerző, kit érdemes olvasni. Két-három Bibó-írás után tudja már az ember, hogy a többi is el kell olvasnia. Az egyetemi könyvtári évek számomra egy nagy föltöltelezési időszakot jelentettek. Aki ma vagyok, sohasem lehettem volna nélkülük. Hálás vagyok a sorsnak, hogy hét évet eltölthettem ott. Hogy formálisan is könyvtárossá tegyenek bennünket, az ELTE könyvtár tanszéke indított egy kihelyezett képzést, amin mosolyogtunk, hiszen nem tartozott a fő ambícióink közé szakozni és a címléírást megtanulni. De olyan előadók is voltak, mint Borsa Gedeon, a magyar könyvtörténet kiváló kutatója, akitől hallatlanul sokat lehetett tanulni. Szentmihályi János a könyvtári tájékoztatásról okított bennünket – tőle tanultam meg azt az elvet: ha valamit le akarok nyomozni, és tudom, hogy a problémához milyen személy tartozik, akkor azon az egy személyen keresztül végig lehet göngyölni az egész problémakört, és hallatlanul termékeny eredményekhez lehet így eljutni.

– *Hogyan lett a Móra Ferenc Múzeum munkatársa?*

– Életem végéig el tudtam volna magam képzelni a könyvtárban, hiszen annál ideálisabb hely egy kutató számára nem létezik. Karácsonyi Bélát, a könyvtár akkori igazgatóját kedveltem ugyan, de sok mindenben nem értettünk egyet. Láttam, hogy van egy komoly elválasztó vonal az ő és az én elképzeléseim között. A világhoz való hozzáállásunk különbözött, noha mindketten respektáltuk egymást. Régi barátom, Sipos József akkoriban

a múzeumban dolgozott, ahol jelentős fejlesztések történtek abban a periódusban. A korábban jegelt irodalomtörténet felújításának lehetősége is fölmerült. Sipos Józsefék forszírozták, hogy jöjjenek a múzeumhoz. Hezitáltam, majd végül igent mondtam. Sok szempontból jó választás volt, mert az alkotói termékenység mutatóit nézve írásaimnak a túlnyomó többségét múzeumi munkatársként írtam meg. Máig nosztalgiával gondolok azonban vissza a régi könyvtári állományra, ami számomra nagyon fontos volt. Apám ugyan elnevezte, hogy múzeumba jöjjenek, de akkor már eldöntöttem.

– *Ő mivel foglalkozott?*

– Lakatos, gázszerelő és nagyon sok más szakma művelője volt. Ha azt mondom róla, hogy igen tehetséges, jó képességű ember volt, akkor ez normális elfoglaltságnak tűnik. A történelmi körülmények összejátszása miatt azonban külső karriert nem csinált. Ma is van egy olyan beállítódásom, hogy az embereket soha nem a külső pozíciójuk szerint ítélem meg, mert mint kutató is tudom mondani: sok akadémikusnak ma már a nevét sem tudja az ember. Szinnyei Magyar írók élete és művei című lexikonsorozatában írók tömege van felsorolva. Több tízezer szerepel benne, de nagy részüket még a legjobb filológusok sem ismerik, csak ha véletlenül beleakadnak valamelyik írásukba, akkor nézik meg a Szinnyei-ben, hogy ki is volt az illető. A külső pozíciók számomra az emberi értékhez, minőséghez képest sokadlagosak. Személyes életem is úgy alakult, hogy megtapasztalhattam, bizonyos pozíciókhoz milyen kis ész és emberi teljesítmény társul, másrészt a pozíciónélküliség is milyen nagy minőségekkel társulhat. Ezt a beállítódásomat nagy erőnyemnek tartom, ha szabad ezzel dicsekedni. Holott ma ez tökéletesen korszerűtlennek számít, és a külső siker a mérvadó. Annak idején fiatal, kezdő kutatóként megjelent egy kritikám a Tiszatájban, és a megbírált szerző nagyon sértődötten reagált. Akkor annyira fiatal és naiv voltam, hogy komoly izgalomba hozott, hogy megbántottam valakit. Az Új Symposion egyik munkatársa, aki épp a szerkesztőségben járt, mondta: nem kell izgulni öcsi, nem az az érdekes, hogyan reagálnak, hanem az, hogy foglalkozzanak veled. A mai mentalitás valóban ez: nem az az érdekes, mit írnak rólad, hanem az, hogy a neved forogjon. Ezt a beállítódást nem tudtam magamévá tenni.

– *Szeged jelentős 20. századi irodalmi múltja miatt korábban felvetődött, hogy a múzeum irodalomtörténeti gyűjteményéből kiindulva érdemes lenne egy önálló irodalmi múzeumot alapítani. Van erre esély?*

– Amikor az ötvenes évek közepén elkezdődött az irodalmi muzeológia alapvetése Szegeden, akkor eredetileg valóban irodalmi múzeumot akartak létrehozni. Ebből végül irodalmi osztály lett. Madácsy László, a múzeum irodalomtörténésze főállásban egyetemi oktató volt, tehát csak fél energiával volt jelen. Amikor a hatvanas évek közepén megvált a múzeumtól, az irodalmi anyagra ráfordították a kulcsot, és szinte nem létezett egészen az idekerüléséig. Utána a múzeumon belül az irodalom sajátos helyzetben rögzült: formailag nem önálló egység, de gyakorlatilag elismerik az önálló létét. Ha ezt összevetjük azzal, hogy például Debrecenben önálló irodalmi múzeum működik önálló épülettel és jó néhány munkatárssal, akkor ez komoly mulasztás. Az bizonyos, hogy a 20. századi Szeged irodalmi múltja a vidéki magyar városokat tekintve első vonalbeli. Debrecennek korábban, Csokonai idején volt jelentékenyebb periódusa, de a 20. században már nincs a szegedihez mérhető irodalma. Mikszáth már itt van az 1879-es nagyárvíz idején, és attól

kezdvé a város kettős fejlődésén megy keresztül. Az árvíz után kialakul a modern Szeged. Nagy urbanisztikai fejlődés indul, ami társadalmi változásokkal is jár. Ekkor jön létre a belváros modern világvárosi szerkezete, megmarad ugyanakkor a külső környezet is, ami egy ennél tradicionálisabb életformát őriz meg. Az árvízről napjainkig mindig jelentékeny írók voltak a városban. A dualizmus évtizedeiben hosszabb-rövidebb ideig Gárdonyi is itt dolgozott, később pedig tartósan itt élt Tömörkény, Juhász Gyula, Móra. Szegedi születésű és sok szállal kötődik a városhoz Balázs Béla. Mellettük kisebb írók is jelentékeny számban vannak. Nem véletlen, hogy a Szegedi Napló, amelynek vezércikkírója Tömörkény István, és munkatársa, sőt egy időben főszerkesztője is Móra Ferenc, olyan nivós lappá vált, amelyre a Nagyváradon újságíróskodó Ady rendszeresen figyel és reagál, és a Napló a vidéki magyar sajtó egyik csúcsát jelenti. Mellette van konzervatív lap a Szegedi Híradó, föltűnnek populárisabb lapok is. Megindul a radikálisabb hangokat is megpendítő Szeged és Vidéke. Nem véletlen az – amit tudnak, csak nem hangsúlyozódik eléggé –, hogy a modern magyar irodalom Ady mögötti ifjabb nemzedéke voltaképpen a Szeged és Vidékében ugrik ki. Ennek a lapnak az irodalmi anyagában jelennek meg a pályakezdő Babits, Kosztolányi, Csáth Géza, Juhász Gyula és mások írásai. Később, a Délmagyarország nagy korszakának arculatát is Móra és Juhász Gyula határozza meg. És persze Frank József, akinek a szerkesztői működése nélkül nincs nagy Délmagyarország. 1919 után is van olyan periódus, amikor nagyon jó korszakában Szegeden él Juhász Gyula és írói sikerei csúcsán Móra Ferenc. Itt dolgozott a ma már kevésbé ismert kitűnő író, Réti Ödön, akiről sokszor elfeledkezünk. A húszas évek közepén a szegedi egyetemen tanul József Attila, és az akkor épp Szeged néven működő Délmagyarország munkatársa Szabó Dezső. Mellettük olyan kitűnő munkatársak dolgoznak, mint például Sz. Szigethy Vilmos, akinek az emlékező, visszatekintő tárcái nemcsak a szegedi múlt dokumentumai, hanem olvasmányként is kitűnőek. Temesi Ferenc, amikor a Port írta, nagy mértékben támaszkodott ezekre a szövegekre. A harmincas években feltűnik a szegedi egyetemen egy jelentékeny nemzedék, amelyiknek a legjelentősebb költő alakja Radnóti Miklós, legkiválóbb képzőművésze pedig Buday György. Mellettük a színházi szakember Hont Ferenc, az irodalomtörténész, folklorista Ortutay Gyula, a szintén irodalomtörténész Baróti Dezső (a szegedi egyetem '56-os rektora), az akkor kitűnő írásokkal induló Tolnai Gábor jelentős. Ő később akadémikus lett, de a szabadversről és az erdélyi magyar irodalomról szóló kitűnő korai írásai jelentősök. S hadd említsem meg a tragikus sorsú fiatal költőt, Perkátai Lászlót is, aki az egyik kedvencem. Amikor sikerült kiadnom az írásait, olyan jelentékeny mai költőnk, mint Tandori Dezső figyel fel arra, hogy milyen kitűnő a Krúdy-írása.

– Az irodalmi múzeum kérdésért azért is fessegetném, mert nemrégiben sokakat megdöbbentett, hogy Baka István hagyatékának nagy része Szekszárdra került, és ott hoztak létre egy emlékszobát, miután itt nem volt rá igény... Szeged megbecsüli, jól őrzi irodalmi értékeit, emlékeit?

– A városnak az irodalmi értékekhez való viszonya kettős: egyrészt mindig vannak jelentékeny írók, ugyanakkor az élő írók jelentős része egy idő után mindig el is megy. Ebbe a típusba tartozik Gárdonyi, József Attila, Radnóti, később Zalán Tibor, Temesi és mások. Ez állandósult kettősség Szeged életében. A város kulturális értékeivel való gazdálkodás nem igazán megoldott. Erre most nincs is kedvező pillanat, mert ma, amikor a közzféra csökkenését, és a szférából való nagy pénzkivonások időszakát éljük, szinte reménytelen-

nek látom a jelenlegi szerkezetet úgy megváltoztatni, hogy ebben nagyobb hangsúllyal legyen jelen az irodalmi múlt, az irodalmi muzeológia. Inkább csökkentésekre lehet számítani. Ez hosszú távon persze vakság és hiba. A negyvenes évek elején volt egy olyan periódus, amikor itt dolgozott Kerényi Károly, aki nemcsak világszerte elismert klasszika-filológus és mítosz-kutató volt, hanem többek között Thomas Mann levelezőpartnere is. Az ő levelezésüket – ami jelentős részben Szegedhez kötődött – jó néhány nyelven kiadták. Az ilyen jellegű mozzanatokra sokszor homály borul. Az értékeknek a köztudatban való intézményes fönntartása nem megoldott. Amikor Baka Pista meghalt, először én rendeztem róla egy nagy kiállítást, a szekszárdiak ezt a tárlatot vették akkor át. Szekszárdnak szülővárosaként nyilvánvalóan erkölcsi joga is van Bakához, más kérdés, hogy életműve gyakorlatilag Szegeden jött létre, így ennek a városnak is lenne... Nem szívesen beszélek arról, hogy egy 21. századi vidéki nagyváros múzeumának milyennek kellene lennie. Nyilvánvalóan más szerkezetűnek, mint a jelenlegi. Viszont a jelenlegi szerkezetnek erős történeti megokoltsága van. A régészet dominanciája véletlenszerű okok során, sok-sok évtized alatt alakult ki, ma viszont nagyon erős adottság. Hogy egy olyan időszakban, amikor pénzsűkében van a kultúra, mennyire lehet jól átalakítani, és hatékonyabbá tenni egy múzeumot, az nagy kérdés. Nem vagyok optimista, nem hiszek azokban a politikai lözöngökben, amelyek azt tartják: kivonom a pénzt a kultúrából, ugyanakkor a kultúra legyen hatékonyabb. A kettő együtt nem megy. Mondjuk egy Baka-émlékszoba létesítése nem csak annyit jelent, hogy megcsinálók egy kiállítást, hanem azt a helyet működtetni is kell. A fotográfus Müller Miklós (a spanyol nyelvű világban Nicolas Muller) vetette fel, hogy a Bokor utcai házban, ahol Radnóti egykor albérlőtársa volt, kellene egy Radnóti-centrikus irodalmi kiállítást csinálni, és az ő fotói, valamint a Szegedi Fiatalok dokumentumai is ott kaphatnának helyet. Ennek olyan politikus támogatói is voltak, mint a nem sokkal később miniszterré váló Vastagh Pál. Különböző tárgyalások után a dolog mégis elakadt. Alapvetően pénzsűke miatt. Mindehhez hozzátartozik egy személyi szál is: Szeged kultúrájának, múltjának kutatása eléggé ingatag állapotban van pillanatnyilag. Péter László mondja valahol, hogy Szeged olyan, mint a krumpli: a java a föld alatt van. Bizonyos értelemben a Szeged-tudomány művelőinek java is lassan oda kerül. Egyik kollégám mondta épp a napokban: 55 évemmel valószínűleg én vagyok a legfiatalabb. A kulturális emlékezet nagyon érzékeny valami, ha megszakad, restaurálni nagyon nehéz, és onnantól kezdve a fejlődés egy egészen más irányt vesz fel. Ha nem lépnek be újabb és újabb nemzedékek a kultúra ápolásába, továbbadásába, akkor nagyon súlyos torzulások állhatnak elő. Ez megint jelentős részben pénzkérdés. Ahhoz, hogy egy huszoneves fiatal olyan életprogramot állítson maga elé, hogy ilyesmivel akarjon foglalkozni, perspektívát kell nyújtani neki. Állást, lehetőségeket, sikerélményt, hogy érezze: értelme van annak, amit csinál. Ezek nehéz kérdések, nem múzeumi, nem szegedi, sőt még csak nem is megyei kérdések, hanem az egész magyar fejlődés kérdései. Rövid távon el lehet leplezni a gondokat, például nagy, demonstratív, látványos kiállításokkal, de hosszú távon ez nem működik. A remek budapesti kiállításokkal csak a felületet fedik le. Ezek kellene, de sok minden egyebet is meg kellene csinálni. A kultúra és a pénz ma kettévált. Most kerül aukcióra például egy olyan József Attila-kötet, amelyben szerepel a költőnek egy olyan verse is, amelynek a kéziratát eddig nem ismertük. Az induló ára 1,5 millió forint. Szakmailag hiába tudom, hogy ezt meg kellene venni, nem tudom megvenni. Ugyanakkor hallottam, hogy az egyik borász

a leányának érettségi ajándékként megvett egy kétmillió Ady-kéziratot. Azáltal, hogy az üzleti világ nemcsak a festményekben, hanem már az irodalmi relikviákban is befektetési lehetőséget lát, az utóbbi másfél évtizedben árrobbanás következett be. A Petőfi Irodalmi Múzeum után egy magánember kezében van a legnagyobb József Attila-gyűjtemény. Az illetőnek százötvennél több dedikált József Attila-kötete, nagyon sok fotója, levele, kézírata van. Hiába tudom azt szakmailag, amit ő tud, nem vagyok versenyképes vele. Egy olyan szegedi, aki nekem letagadta, hogy van József Attila-kézírata, amikor az említett gyűjtő benyúlt a zsebébe, pillanatok alatt előadta a kéziratot. Mindez tehát pénzkérdés is. Ahogy a pénzszüke fokozódik, ennek a problémakörnek még a tudata is homályosulni fog.

– A tudományos divatáramlatok követése helyett a tisztázandó kérdések felé fordul, és aprólékos kutatómunkával sok új eredményt ad közre. A gondolkodás-történeti megközelítés mintha szembe haladna az elmúlt évtizedek uralkodó trendjével...

– Engem alapvetően a 20. századi irodalom- és gondolkodástörténet foglalkoztat egy kis 19. század második fele beütéssel, és ugyanez Szegedre vonatkozóan. Hogy mikor, melyik oldal kerül előtérbe, az részben véletlenszerű, részben bizonyos kutatási előzményekből adódik. A magyar történeti, irodalomtörténeti gondolkodás sok szempontból átalakulóban van. Ezt be lehet állítani úgy, mint egy nagy korszerűsödést, megújulást – és ennek sok eleme igaz is –, ugyanakkor a világhoz, a valósághoz való új viszony is megjelenik ezekben a kutatásokban. Az a gondolkodástörténeti megközelítés, amelyet én művelek, bizonyos értelemben valóban szembe halad egy sor törekvéssel. A referencialitás kérdése, a valóságvonatkozás és egyebek, megítélésem szerint érvényes kategóriák. Irodalomról beszélni nagyon nehéz anélkül, hogy ne legyenek hozzáférhető szövegek, amelyeket kritikai kiadásban kell közzé tenni. Anélkül csak a levegőbe beszélünk. Ahhoz, hogy egy kritikai kiadás megszülessen, nagyon sokféle kutatástechnikai problémát meg kell oldani. Figyelembe kell venni egy sor összefüggést is ahhoz, hogy egyáltalán megértsem, miről van szó. Így automatikusan eljutok egy olyan pozícióba, ami sok divatos törekvést elfogadhatatlanná tesz a kutató számára. Éppen azért, mert a saját anyaga felől indulva, annak a természetét megérteni próbálva rájön arra, hogy részben másról, részben összetettebb jelenésről van szó. Tapasztalati tény, hogy a divatos tendenciák általában ki szoktak fulladni, nagyon gyorsan leváltja őket egy másik divatos tendencia. Ugyanakkor bizonyos alapösszefüggések vizsgálata újra és újra fontossá válik, megkerülhetetlenné lesz. Például Kosztolányi Dezső a magyar irodalmi kánonban jóval előrébb került, mint jó néhány korábban nagyra értékelt kortársa. Ennek ellenére a Kosztolányival való foglalkozás esélyei roppant módon behatároltak addig, amíg egy sor alapkutatás nincs elvégezve. Nincs kiadva az életére vonatkozó dokumentáció, a kortársi megnyilatkozások gyűjteménye, nincs kritikai kiadása. Egy szándékosan gonosz megjegyzés: sok nagy Kosztolányi-értő beszél egy Számadás című kötetéről. Ilyen kötet azonban sohasem volt, ez az 1935-ös összegyűjtött költeményes Kosztolányi-kötet egyik ciklusának címe volt. Ez önmagában nem nagy dolog, de jelzi a realitásfokozatot. Ha szemrebbenés nélkül, közhelyszerűen lehet továbbörökíteni, hogy van Számadás című kötet – ami soha nem létezett –, akkor mennyire megalapozott a többi állítás? Van egy szubjektív mozzanat is: a világ hallatlanul gazdag, ezt a gazdagságot nem lehet egyben átfogni, az ember szüikségképpen valamely részét, vonatkozását, összefüggését próbálja kiragadni, megérteni. Ha elkezdem a világgal való foglalkozást, akkor számomra nyilvánvalóan egyre inkább az az érdekes, amire rá tudtam hangolódni,

amit meg tudtam érteni, aminek a logikája számomra követhetővé válik. Azon, hogy hányféle jó megközelítés lehetséges, sok vita folyhat. Sok összefüggést ki lehet próbálni. Az ember a világ megértésének folyamatában sok irányból, sokféle megközelítéssel próbálkozhat. Az nem probléma, ha létezik egy megközelítés és egy azzal ellentétes is, probléma akkor van, ha valamelyik abban a helyzetben van, hogy tudományos szempontokon kívüli pozícióból ki tudja iktatni a másikat, le tudja söpörni a térképről. Ha létezik többféle megközelítés, és az olvasó maga döntheti el, hogy neki melyik tetszik, akkor ez tiszta helyzet. Ha valamelyik olyan pozícióba jut, hogy lehetetlenné tudja tenni a másikat, akkor bajok vannak, mert ez nem egyszerűen embereket, kutatókat érintő kérdés, hanem a megértés lehetőségének mesterséges beszűkítése. A tudománytörténet mutatja: gyakran előáll az a helyzet, hogy megjelenik egy próbálkozás, majd elnapolódik akár hosszabb időre is, majd újabb időszak múlva éppen az a korábbi próbálkozási mód tudja megoldani az időközben fölmerült problémákat, és az addig járt utat abba kell hagyni. Az alap kutatásban – és ha nem ideologikusan használjuk az irodalmat, akkor az irodalommal való foglalkozás maga is alap kutatás – voltaképpen olyan haszontalan dolgokat csinálunk, amelyet egyedül az minősít, hogy van-e valami valóságvonatkozása, hogy értelmes dolog-e. A világ megértése – ami végső szempontként ott van az irodalommal való foglalkozás mögött is – minden nemzedék, minden ember számára feladatként jelenik meg, legfeljebb vagy tudomásul veszi ezt a feladatot, vagy nem. Ez mindenkinek egyéni döntése, de ettől a feladat adott. Nekem az a véleményem: ha már élnem adatik, akkor jobb úgy élni, hogy megpróbálom megérteni azt a világot, ami körülvesz, mint rángatózni a technikai civilizáció teremtette mediális manipulációk hatására. Sokan azt mondják, hogy az irodalmi kánon valami gyanús dolog, helytelen, ha az értelmező közösség kijelöli, ki a nagy író és ki nem az. Lehet, hogy így van, de semmivel sem problematikusabb az irodalmi kánon léte, mint a piacelvű nagyság-előállítás, amikor az a nagy, akiről sokat beszél a tévé. Nem vagyok meggyőződve, hogy mondjuk Mikes Kelemen, akiről alig beszélnek ma, legfeljebb a szakemberek és egy szűk értelmiségi közönség olvassa, kisebb lenne, mint mondjuk Wass Albert, akinek most szobrot akarnak emelni. Az, hogy mennyit beszélnek egy íróról, azon a potenciálon, amit a szövegei teljesítménye jelent, nem változtat. Volt hosszú időszak, amikor Balassi Bálint szerelmes verseit nem ismerték, Petőfi és Vörösmarty sem ismerte, mert az a kéziratgyűttes nem volt hozzáférhető. Ma már szerencsére ismerjük, és Balassi teljesítménye attól nem vált kisebbé, hogy nem ismerték, döntő az emberi teljesítmény minősége. Az, hogy különböző periódusokban erre hogyan reagál a potenciális értelmező közösség, másodlagos kérdés.

– Az utóbbi hónapokban egyszerre három nagy figyelmet keltő kötete is megjelent: A „másik” Móra az író kevéssé ismert szabadkőműves tevékenységét és magánéletének rejtett titkait is tárgyalja; a „...gondja két a gondolatban” című kötet az értekező József Attiláról szól; a Nap Kiadó In memoriam sorozatában pedig egy Tömörkény-összeállítás látott napvilágot. Mire készül ezek után?

– Automatikusan egyfajta szakaszhatár is ez, mert nem az a normális állapot, hogy pár hónap alatt három könyve kijön az embernek, hanem sokkal hosszabbak a munkás periódusok, amikor nem láthatók az eredmények. Több minden foglalkoztat, több mindenre készülök. Nem csak hivatalból, munkaköri kötelességből, de Szeged irodalmi múltja változatlanul rengeteg érdekességet rejt magában. Nagyon fontosnak tartom, hogy a Tömör-

kény ismertségét, föltartását jelentő mai helyzeten javítsunk. Nem állhatom meg, hogy ne mondjam el: ebben a tevékenységemben vannak törések, hiszen azt a könyvtáros kollégánót, aki a Tömörkény-bibliográfia készítésében segített, épp nemrég rúgták ki a Somogyi-könyvtárból. A Tömörkény-életmű igazi, mélyebb megismerése azonban, akármi-lyenek is a viszonyok, elodázhatatlan. Remélem, lesz még lehetőségem, hogy ezen a téren valamit tegyek, és így az adósságunkon törlesszünk. Természetesen változatlanul foglalkoztat József Attila is, akinek életműve olyan nagyformátumú, olyan sűrű teljesítmény, mint az angol irodalomban Shakespeare-é – évszázadokra ad munkát a kutatóknak. Többféle tervem is van, még József Attila-szótárt is csinálhatok, és szeretnék egy József Attila-kronológiát is összeállítani. Sok részletkérdés tisztázása van terítéken. Nem abban gondolkodom, hogy most néhány éven belül újabb kötetet adjak ki, bár csak a folyóiratokban megjelent írásaimból ebben a pillanatban is össze tudnék állítani egy újabb kötetet József Attiláról. Bizonyos, a kutatás menetéből következő szükségszerű lépések egyike-másika olyan, amire még vállalkoznom kell.

– *Egy összefoglaló monográfia nem fordult meg a fejében?*

– Kiadták a centenáriusra Szabolcsi Miklós monográfia-sorozatát két kötetben. Lehet ilyeneket csinálni, hiszen a monográfia olvasói szempontból előnyös forma. Kutatói szempontból azonban kevésbé, az új eredmények nem is annyira monográfiákban jönnek, hanem tanulmányokban. Azoknak a dolgoknak az újra fölmondásától, amelyeket már én is tudok, meg a kollégák is, egyszerűen sajnálom az időt, amikor találkozom valódi problémákkal is, amelyeket rendkívül munka- és időigényes megoldani. Nyilván alkati kérdés is, hogy ki vállalkozik monográfia-írásra. Hogy egy nálam sokkal jelentékenyebb irodalomtörténész, Barta János professzort említsek: ő is kevésbé a monográfiát, inkább a mozgékonyabb megközelítést tartotta önmagához illőbbnek. Nem akarok értéksorrendet felállítani, hogy mi a fontosabb. Vannak olyan szerzők – például a nemrégiben jubiláló Németh G. Bélát említhetném –, akik inkább összegző alkatnak tekinthetők. Az ilyen alkatú kutató, ha nem ír monográfiát, akkor az nagy baj. Monografikus megközelítés persze nem teljesen kizárt az én életemben sem, hiszen ha jól alakulnak a dolgok, akkor lehet, hogy elkészül majd egy olyan szegedi irodalomtörténet, ami a nagyárvízről a rendszerváltásig áttekinti az egész időszakot, mint egységes folyamatot. Ez fontos lenne, és meg is lehetne csinálni, bár egyes témákról sokkal többet kellene tudni ahhoz, hogy igazán jó legyen. Sajtótörténeti kutatásaimnál láttam: amikor felvázoltam a szegedi sajtó rövid történetét, akkor az a nem szegedi, de szakmabeli olvasó számára vonzóbb volt, mint azok a kísérletek, amelyek igazi, lényeges súlyú eredményeket hoztak. Mert a monográfia befogadása egyszerűbb: ha viszonylag rövidebb terjedelemben összképet ad a kutató, akkor az az olvasó számára előnyös. Ugyanakkor ahhoz, hogy valóban magas színvonalon lehessen összegezni valamit, azt először föl kell tární. Ám az egész 1945 utáni szegedi irodalmi fejlődés e pillanatban még nem került ki a kortársi vélekedések uralma alól, tehát itt először alapozó módon rendbe kellene tenni sok mindent. Ennek a korszaknak az irodalomtörténetét majd az a kutató fogja igazán jól megírni, aki például Ilia Mihály levelezését is tanulmányozhatja.

– *A Délmagyarország Nagy Könyv-játékában Vas István Mért vijjog a saskeselyű című kötetét választotta kedves könyvének. Volt egy figyelemfelkeltő mondata az ajánlásban: „E könyv ma, amikor hatalmas erők szövetkeznek arra, hogy elleplezzék előlünk a világban bontakozó nagy tragédia már látható jeleit, s védtelenné tegyenek bennünket*

a veszélyek érzékelése iránt – aktuális mű is. Csak meg kell értenünk jelzéseit.” Gondolkodástörténészként milyen tragédiát jövendő?

– Erre csak nagyon hosszan és szabatosan érvelve szabadna válaszolni. Annyi bizonyos, hogy egy nagy periódus valamikor a rendszerváltás táján világméretben lezárult, és valami újnak megyünk neki. Ez az új azonban dramatikus fejleménynek ígérkezik. Nagy krachok és konfliktusok várhatók, aminek már nagyon sok jele van. Egyes politikai elemzők akár tíz-tizenöt éven belül is egy globális konfliktus lehetőségével számolnak. Ez messzemenően összefügg sok reálfolyamat működésével. Nem emberi kisiklásokra, bal lépésekre kell gondolni, hanem a piacelv globális méretűvé válásának folyamatára. Méreteinél fogva nem Magyarország az érdekes, hanem például Kína, amelynek belépésével megváltozik az egész folyamat dimenziója. Pár mondatban életveszélyes lenne kijelenteni dolgokat, de az én tapasztalataim szerint rossz és nehezen kikerülhető folyamatok zajlanak. A gondolkodás-történet azt mutatja, hogy az európai emberiség legalább száz-százötven éve komoly válságban van, egyik válságból és megoldási kísérletből a másikba jut át. Ez egy nagy önlebontó folyamat. Az a kulturális teljesítmény, ami a kereszténység bázisán Európában létrejött, és hosszú időn át meghatározta nemcsak ennek a térségnek, hanem az egész földgolyó élenjáró kultúrájának a lehetőségeit, és minden eddigi emberi vívmányunk is összefügg ezzel – ennek a lebontása a tőke mozgása következtében jó ideje folyamatban van. Már a francia irodalomnak olyan produkciói, mint Balzac Elveszett illúziók, Proust Az eltűnt idő nyomában, Dosztojevszkij, Nietzsche, Freud modernitáskritikája, a hanyatlás- és halálélmény előtérbe kerülése, vagy olyan terminus technicusok tudományos témává válása, mint az én-integritás, a szuverén én megroppanása, eltűnése – ezek mind jelzik, hogy itt valami nagyon komoly baj van. Például ha a tudatos én, a szuverén én ellehetetlenül, akkor nem egy jobb lehetőség realizálódik, hanem egy rosszabb. József Attila írta: „...S mit úgy hívtam: én, az sincsen. Utolsó morzsáit rágom, amíg elkészül ez a költemény...” Adatolni lehet ezeket a folyamatokat. Egy manipulált, roncs, töredék én fog a világban létezni. Ez semmivel nem jobb, mint a reneszánsztól a 19. századig terjedő európai ember énje volt, hanem inkább rosszabb. Annál is inkább, mert néhány reálfolyamat létezik és működik a világon: az emberi és természeti erőforrások, mint például kőolaj elpazarlása zajlik, pusztul az emberi minőség. Zajlik a világ szemétté változtatása is, amiről látszólag furcsa beszélni, de minden település vezetője tudja, hogy a hulladékkezelés alapkérdés. Amikor a tejet nylonzacskóba rakjuk, voltaképpen szemetet termelünk, mert nem tudunk vele mit kezdeni, nem olvad bele a természetbe, hanem szemétként rögzül. A szemétté váláshoz hozzátartozik egy lényeges mozzanat: a tudományok fejlődésének következtében az emberiség rendelkezésére álló technológia ma olyan hatékony, olyan teljesítőképességű, ami nem csak hogy minden eddigit messze meghalad, hanem ezt a technológiát már egy olyan ember működteti, aki már nem látja át. A kvantummechanika professzora hiába látja nagyon világosan valaminek a működését, ha nem érti a világot, ha az amerikai haditechnikát működtető tábornok már nem tudja pontosan, hogyan is működik az irányítása alatt álló technológia. A technológia kiszabadult az ember ellenőrzése alól. Amikor a régészeink kiásnak például egy gepida temetőt, akkor találnak mondjuk harminc sírt. Kicsike közösség volt az, gyenge technológiával, azaz csak kisipari módszerekkel tudták egymást irtani. A mai technológiával egy hatalmas méretű emberiség önmagát a Földdel együtt el tudja pusztítani. Ez a lehetőség adott, márpedig az emberi ter-

mészet nem javul. Jobbik esetben olyan, mint korábban is volt, rosszabbik esetben rosszabb, mert az a kiüresedtség érzés, manipuláltság, egoizmus, az egyéni érdekre épített ideológiák uralomra kerülése, mind olyan irányba viszik ezt a folyamatot, hogy egy világhatalom már nem azért lép meg egy lépést, mert az jó, hanem azért, mert az a rövid távú érdeke. Hogy hosszú távon mi lenne az érdeke? Azt már nem vizsgálja. Mondhatnám azt a triviális példát is: ma egy tévéműsor nem jó vagy rossz, hanem nézett vagy kevésbé nézett. Azzal, hogy feladom a minőség szempontját, messze menő következményű folyamatokat indítok be. Lehet úgy értékelni egy író is, hogy hányan olvassák, hányan veszik meg a könyvét, de lehet úgy is nézni, hogy melyik a jó szöveg és melyik nem. Épp a József Attila-tanulmányokban említtem a költő gondolatát: az irodalmat a nem olvasók is alakítják. Valóban így van. Azok a változások, amelyek végbemennek az emberi magatartásban, gondolkodásban, nagy konfliktusok előjelét mutatják. Nem kell hozzá nagy pesszimizmus azt mondani: az emberiség mint kollektívum nem tanul a múltjából. Az egyes ember tanulhat, az emberiség nem, mert különösen kiélezett szituációkban – azáltal, hogy társadalmi gyakorlatában föladja az érték szempontját, nem vizsgálja, hogy mi a jó, mi a rossz – automatikusan a rövid távú érdek válik döntővé. Innentől kezdve nagyon kemény folyamatok várhatók. Egyáltalán nem vagyok optimista.

– *Átalakulóban a sajtópiac is. Hogyan látja ezt a problémát?*

– Van egy olyan folyamat, ami föltartóztathatatlanul halad előre. Az emberiség annak idején az oralitás, az élő beszéd világában élt. Később föltalálódott az írás, majd a nyomtatott, sokszorosított írás is, ami megváltoztatta a gondolkodást. Tudniillik akinek nem áll rendelkezésére az írás, az a világot kénytelen a fejében őrizni. Annak, aki leírhatja – ahogyan Szent-Györgyi mondta: leveheti a könyvet a polcra –, nincs erre szüksége. Az archaikus társadalmakban, ahol nem volt írás, vagy a társadalom nagy része nem írt és olvasott, ott a memóriában létezett egy szövegvilág. Mindenki annyi verset ismert, amennyit el tudott raktározni magában. Ma már le tudjuk venni a polcra a könyvet és meg tudjuk nézni, ha valamire nem emlékszünk. Ráadásul belép a képbe a számítástechnika is, ami újabb gondolkodástechnológiai váltást eredményez. Sokan ezt nagy optimizmussal tekintik, én nem hiszem, hogy annyira egyértelműen pozitív változás ez. Sok mindent megkönnyít, de ahogyan az író ember memóriája csökken az orális kultúrában élőhöz képest, úgy a számítástechnikai, internetes kultúrában élő ember is elveszít bizonyos lehetőségeket azért cserében, hogy valamit nyer. A részletekben való gyors tájékozódás lehetőségéért elveszíti az egészben látás képességét. Ami ennek a problémának a nyomtatott sajtót érintő részét érinti: nyilvánvaló, hogy a számítástechnika még jó ideig diadalmenetet fog produkálni. Ennek ellenére mind az oralitás, mind az írás és a nyomtatott írás valamiféleképpen megmarad, csak alárendelt összefüggésben. Élőszóban olyan finom gondolati analíziseket nem lehet elvégezni, mint papíron. Már csak azért sem, mert ha gondolok valamit, akkor azt leírom, újra elővehetem, korrigálhatom, beleszúrhatok, kihúzhatok belőle, újrafogalmazhatom az egészet. Van egy olyan mélységi dimenziója az írásos fogalmazásnak, amit az oralításban nem lehet elvégezni. Ezért van az, hogy egyes költők verset kézzel írnak, cikket gépen is. Ott, ahol nagyobb koncentrátság kell, a technika közbeiktatódása problémaként jelentkezik. Majdnem bizonyos, hogy hosszú távon egy sor informálódási lehetőséget a nyomtatott sajtótól átvesz az internetes világ. Tapasztalom a kollégák esetében is, hogy már nem lexikonban keresik meg, hogy ki volt például József Attila

professzora Bécsben, hanem megnézik az interneten. Ez a lehetőség működni fog, ugyanakkor az írásos kultúra alapformái nem tűnhetnek el. Nagyon hosszú távú spekuláció: a kérdés az, hogy ez egy lineáris vagy egy megszakításokkal, visszatérésekkel komplikált folyamat? Amikor az antikvitás hihetetlenül magas teljesítményével együtt a Nyugat-Római Birodalom elbukik, utána hosszú ideig van egy olyan szint, amikor még a klerikusok jelentős része sem íráshasználó, és az antikvitás olyan nagy teljesítményei is, mint Arisztotelész vagy Platón művei csak azért maradnak meg, mert az arabok lemásolják. Egy hosszú, majdnem ezeréves periódus után azonban hihetetlen mértékben megnő ennek az antik tradíciónak a jelentősége, és komoly erőfeszítéseket tesznek annak érdekében, hogy ezt a nagyrészt megszakadt láncolatot újra működésbe hozzák. A reneszánsz korában azzal adnak jelentős lökést az európai fejlődésnek, hogy megpróbálják integrálni az antikvitás szövegeit, művészi teljesítményeit. Azt, hogy a mi hosszabb-rövidebb jövőnkben a megszakítások hangsúlyosabbak lesznek-e, mint a folytonosság, nem tudom megmondani. Mindkettőnek megvannak az esélyei. A jobb megoldás nyilvánvalóan a folytonosság, egy harmonikus folyamat tételezése. Amikor megtörik valami, a megtörttség után a teljeset már nem lehet rekonstruálni. A rekonstruálás maga is komoly áldozatokat követel. Például a görög filozófiának sok szerzője csak névről ismert. Van egy régi görög filozófiatörténész, egy nagy kompilátor, aki azért értékelődött fel, mert a szövegeiben sok másoktól vett idézet található, és egyedül ezek az idézetek őrizték meg az eredeti szövegeket. Sok múlik azon, hogy a már említett dramatikussá jövő milyen kimenetelű lesz. A keselyű vijjog, de hogy mekkora lesz a csata, és mennyien pusztulnak el, azt nem lehet pontosan megmondani. Csak azt lehet érzékelni, hogy valami készül, de a pontos kifejeletet nem.

– *Mit gondol a szegedi sajtó jelenlegi állapotáról?*

– Nem ez a fénykor, a mostaninál sokkal jobb periódusai is voltak a szegedi sajtó történetének. Ugyanakkor van a médiumoknak helyi értéke, jelentősége. Egy olyan világban, ahol egyenesen láthatom, hogy Amerikában egy repülőgépet nekivezetnek egy toronynak, azaz a média révén összeszűkült a világ, és az eseményeknek egy megszűrt, mégis nagy tömege ömlik rám, fölértékelődik az az információ, ami a szűkebb környezetemre vonatkozik. Azt, hogy Szegeden le van-e zárva a rakpart, a New York Timesból nem tudhatom meg, még az internetről sem, ahhoz szegedi forrás kell. A szűkebben vett hely, ahol élünk, mindannyiunk számára elsődleges fontosságú. Ha fellapozom az újságot, és megtalálom a gyászjelentések között, hogy valaki meghalt, akkor az nekem az esetek jelentős részében fontos információ, mert személyes ismerőssel kapcsolatos. Kevésbé foglalkoztat, hogy New Yorkban ki halt meg, mert az egy nagyon távoli világ. A helyi sajtónak, helyi tévének nagyon nagy jelentőséget tulajdonítok, más kérdés, hogy ezzel a helyzeti lehetőséggel általában nem élnek jól. Pontosabban próbálnak ránk kényszeríteni bizonyos üzleti, politikai és egyéb érdekkörökből eredő követelményeket, holott engem nem az érdekelne, hanem valami más: ennek a helynek a valóságos eseményei, összefüggései. Messzemenő médiaprobléma: a médiafogyasztó számára nem biztos, hogy az az érdekes, hogy a polgármester vagy a miniszterelnök mit mond, hanem sokkal érdekesebb lenne egy autentikus elemző átvilágító helyzetelemzése. Mert a polgármester és a miniszterelnök nyilván célirányosan mondja, amit mond, szerepelni akar, mert nem önmagának az ellensége. Ritkán látok olyan politikai tényezőt, aki azt közli: alkalmatlan vagyok a szerepemre. Viszont egy reális helyzetelemzés kihozhatja, sőt sok esetben ki is kellene, hogy hozza:

x vagy y alkalmatlan a szerepkörére. Ha a valóságföltáró szerepkör helyére becsúsztatnak egy PR-világot, az bár érthető, de nem menthető. A mai negyvenes nemzedék egyik kitűnősége, Takáts Jóska, aki – büszkélkedve mondom – még az én egyetemi óráimat is hallgatta, s ma a pécsi Európa kulturális fővárosa projekt ötletadója, s megfogalmazója lett, elküldte az ő anyaguk egy példányát. Lehet látni, hogy az a fajta gondolkodás, ami Pécsset jellemzi – azon gondolkodnak, hogy a város kulturális súlyát hogyan lehetne növelni –, nálunk gyakorlatilag nincs jelen, nyilvánosan meg végképp nincs jelen. Ez komoly gond, és nem nagyon látszik alkalmasnak a város jelenlegi médiaszerkezete arra, hogy ezen jótékonyan változtasson. Az országon belül is vannak törésvonalak, nagy térségek tektonikus mozgása is érzékelhető. Nagy a valószínűsége annak, hogy, leegyszerűsítve, a Dunától nyugatra és keletre eső rész fejlődési pályája lényegesen különböző lesz. Természetesen ebben néhány góc, például Debrecen vagy Szeged előnyösebb helyzetben van, de sok szempontból Sopron vagy Győr előtt nagyobb lehetőségek nyílnak, mint a mi térségünk városai előtt. A jó sajtó azonban nem véletlenül jön létre. Amikor valahol kibontakozik egy jó minőségű sajtó, annak mindig oka van, mint ahogyan a lepusztulás is visszavezethető valamire. Szegednek van valami ősi, paraszti stabilitása, megőrző, megtartó ereje, ami nem zárja ki ugyan a nagy süllyedéseket, a nagy bukfeneket, de valami stabilitást mégis ad. Hosszú távon ez lehet a lehetőség-fölvillanás, de a rövid távú konjunktúrák nem igazán kedvezőek.

Hollósi Zoltán

